

мель/Журнал министерства юстиции. 1899. Апрель. 2. Полн. Собр. Зак. Рос. имп.. Т.XXI. №15 936. 3. Лучицкий И.В. Крестьянское землевладение в Суражском уезде Черниговской губернии в 1767 и 1882 гг. // Юридический вестник. 1899. №12. 4. Курдиновский В.И. Об ограничениях прав собственности на недвижимые имущества по Закону (по русскому праву). Одесса, 1904. 5. Полн. Собр. Зак. Рос. имп. Т.XXI. №5458. 6. Багалій Д.І. Історія Слобідської України. Х., 1993. 7. Ковалевский М.М. Общинное землевладение в Малороссии в XVIII веке // Юридический вестник. 1885. №1. 8. Лучицкий И.В. Общинное землевладение в Малороссии // Исток. 1882. №7. 9. Лучицкий И. В. Сябры и сябринное землевладение в Малороссии // Северный вестник. 1889. № 1. 10. Полн. Собр. Зак. Рос. имп. Т.XXI. № 20806. 11. Полн. Собр. Зак. Рос. имп. Т.XXII. № 16187. 12. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743. К., 1997. 13. Полное Собр. Зак. Рос. имп. Т. IX. № 33837. 14. Именной Высочайший Указ Правительствующему Сенату 15 ноября 1906 года // Как могут крестьяне и казаки заложить свои наделные и казачьи земли и для какой надобности разрешается этот залог. Полтава, 1907. 15. Київський обласний державний архів. Ф.1251. Бориспольское волостное управление Киевского уезда. Оп.2. Спр.16. Решения волостного и третейских судов за 1870 г.

Надійшла до редколегії 05.09.07

О. А. Гавриленко

ПРАВОВІ ВЗАЄМИНИ ПІВНІЧНОПРИЧОРНОМОРСЬКИХ ДЕРЖАВ-РЕСПУБЛІК З РИМОМ (ДРУГА ПОЛ. I СТ. ДО Н.Е. – ТРЕТЯ ЧВЕРТЬ III СТ. Н.Е.)

Проблема правових взаємин північнопричорноморських держав та Риму в другій пол. I ст. до н.е. – третій чверті III ст. н.е. вбачається однією з найцікавіших з точки зору розуміння місця та ролі стародавніх держав, що розташовувалися на теренах сучасної України, у світовому цивілізаційному процесі. Вітчизняна юридична наука до цього часу має суттєві лакуни у висвітленні цих питань. Водночас варто зазначити, що вітчизняні та зарубіжні історики, археологи вже з початку XX ст. виявляли інтерес до названої проблеми. Окремі аспекти правовідносин держав Північного Причорномор'я з Римською імперією у своїх працях розглядали В. Д. Блаватський, В. М. Д'яков, С. В. Д'яков, В. М. Зубар, В. І. Кадеєв, М. І. Ростовцев, С. Ю. Саприкін, Н. О. Сон, В. П. Яйленко та ін. [1, с. 3–92; 2; 3; 4, с. 34–35; 5, с. 58–59; 6, с. 87–99; 7, с. 1–16; 8, с. 1–21].

Достатньо розвинені та сталі держави, які існували в античну епоху на території півдня сучасної України, – Ольвія, Херсонес, Тіра, Боспорське царство – були тісно пов'язані з тогочасними центрами цивілізації. Друга половина I ст. до н.е. – третя чверть III ст. н.е. – час активних контактів античних держав Північного Причорномор'я з Римською імперією. Після трагічної загибелі в 63 р. до н.е. Мітридата VI Євпатора вони надовго потрапляють до зони військово-політичного впливу Риму. Римське право до певної міри позначається на розвитку правових інститутів цих держав.

Виходячи з аналізу відомих епіграфічних та наративних джерел, дослідники зазначають, що кожний з держав Північного При-

чорномор'я була притаманна власна специфіка у відносинах з Римською імперією. Якщо в Тірі, Ольвії та Херсонесі розміщувалися римські війська, то на території Боспорського царства римських гарнізонів не було, хоча воно майже увесь час лишалось союзною Риму державою, правителі якої затверджувалися на престолі в столиці імперії. Усі держави Північного Причорномор'я або сплачували імперії трибут, як Боспорське царство, або ж, як це було в Херсонесі, утримували на свій кошт римські гарнізони. Фахівці-антикознавці відзначають, що кожна з північнопричорноморських держав мала особливий правовий статус, наданий Римом та закріплений відповідними міжнародно-правовими угодами. Хоча тексти їх до нашого часу не збереглися, спираючись на значну кількість непрямих даних все ж можна визначити сутність цього статусу. Як вважають дослідники, Херсонес неодноразово діставав від Римської держави права елевтерії (ἐλευθερία – свобода), а Тіра та Ольвія наприкінці II ст. н.е. набули статусу автономії (αὐτονομία – незалежність, від αὐτός – сам, νόμος – закон). Ці поняття на той час широко використовувалися, причому не в західних римських провінціях, де переважали міста з італійським правом, а в східних та балкано-дунайських, населених переважно греками.

Зміст понять «елевтерія» та «автономія» давні греки визначили ще наприкінці V – на початку IV ст. до н.е. У період існування полісу класичного типу елевтерія завжди передбачала внутрішній та зовнішній суверенітет держави (полісу), якій надавався такий статус. Проте, надалі поняття «елевтерія» зазнало істотних змін і суттєво звузилося. Вже з часів Олександра Македонського, тобто з кінця IV ст. до н.е., воно значною мірою втратило зв'язок з поняттям зовнішнього суверенітету держави. Як зазначав В. М. Зубар, у римський період цей традиційний правовий термін було наповнено новим змістом. Він став активно використовуватися римською адміністрацією в ході створення своєї соціально-політичної та адміністративної системи. Тепер до основних складових елевтерії відносилося: 1) збереження власної системи органів державної влади та управління, які не були, хоча й суто формально, підпорядковані адміністрації римської провінції; 2) право законотворчої діяльності. Міста, що одержали права елевтерії, могли на свій розсуд змінювати закони; 3) зберігалось власне громадянство, а також свобода розпорядження земельними угіддями. Як і раніше, народні збори на власний розсуд могли дарувати громадянські права іноземцям та іншим особам; 4) право на збереження власних збройних сил для захисту зовнішніх кордонів; 5) зберігалася власна система фінансового права, карбувалася своя монета, формувався власний бюджет, зберігалася власна податкова адміністрація; 6) право в разі необхідності звертатися до римських органів державної влади. Фактично ж дарування прав елевтерії фік-

сувало включення на певних правах тієї або іншої громадянської общини до адміністративної системи Римської імперії [9, с. 73–74]. Надання елевтерії на практиці означало цілковите підпорядкування зовнішньої та внутрішньої політики грецьких міст інтересам Риму [9, с. 62].

Отже, загалом елевтерію можна визначити як особливий правовий статус, що надавався за рішенням римського імператора або Сенату союзним полісам, які формально не входили до складу імперії, та передбачав для них збереження прав на власне громадянство, законодавчу діяльність, а також державне управління, яке здійснювалося під фактичним контролем Римської держави.

Поняття автономії досить суттєво відрізнялося від елевтерії. Нині під територіальною автономією зазвичай розуміється форма децентралізації державної влади в унітарній державі на рівні її адміністративно-територіальної одиниці, що характеризується певними історичними, географічними, економічними, національно-побутовими та іншими особливостями. Вона виникає не внаслідок акту самовизначення її населення, а надається державою [10, с. 24]. Дещо спрощено розкриваючи це поняття, М. С. Грушевський писав: «Автономія – грецьке слово, по-нашому б сказати, сама законність..., се значить право жити по своїм законам, самим собі становити закони, а не жити по чужим законам і під чужою властю. Так звалися ті городи і краї, які признавали над собою опіку чи зверхність якої-небудь держави, але зіставалися при всій повноті своїх прав у себе дома: самі собі становили закони; вибирали собі правителів; заводили які хотіли установи і податки і коштами своїми зовсім у всіх вільно розпоряджалися; мали своє військо, свою монету, свій скарб» [11, с. 121].

Стосовно античного періоду наведене визначення потребує деякого уточнення. На відміну від елевтерії, права автономії були менш широкими. До певної міри вони насправді гарантували місту внутрішнє самоврядування. Дійсно, за часів античності основними умовами автономії вважалися територіальна недоторканість, право визначати форму правління та укладати союзи, брати участь у вирішенні найважливіших державних питань, зокрема питань щодо війни і миру. Вперше право автономії (політичної незалежності) було визнане так званим анталкідовим миром щодо всіх міст європейської Греції й островів, крім п'яти. Пізніше римляни пов'язали з цим поняттям право чеканити власну монету без зображення на ній імператора [12, с. 197]. Проте, рисою, іманентно притаманною містам, які вважалися автономними, у досліджуваній період було те, що внутрішнє життя цієї категорії міст контролювалося римською провінційною адміністрацією. Дарування громадянських прав новим громадянам та зміна тих чи

інших законів обов'язково повинні були узгоджуватись із намісником провінції [9, с. 74].

Незважаючи на брак документальних матеріалів, історикам все ж значною мірою вдалося відтворити обставини набуття державами Північного Причорномор'я статусу елевтерії або автономії. Перше отримання елевтерії Херсонесом було пов'язане з подіями I ст. до н.е. До цього часу Херсонеська держава значною мірою залежала від Боспорського царства. Сповнений амбіціями боспорський цар Фарнак II, скориставшись внутрішніми безладдями в імперії, що народжувалася, виступив проти Риму. Завдяки енергійним діям йому вдалося швидко захопити усе кавказьке узбережжя Чорного моря та північ Малої Азії. Але 2 серпня 47 р. до н.е. царські війська нищівно програли вирішальний бій, даний їм Гаєм Юлієм Цезарем, який з цього приводу хвалькувато повідомив римський Сенат: «Veni, vidi, vici!» («Прийшов, побачив, переміг!»).

Херсонесити використали ситуацію, що склалася, з максимальною користю для себе і позбулися обтяжливого Боспорського ярма. Юридично це було закріплено міждержавною угодою, укладеною внаслідок дипломатичних переговорів, здійснених херсонеською делегацією, очолюваною Гаєм Юлієм Сатиром, у 46 р. до н.е. Посол переконав Цезаря у доцільності укладення договору на вигідних для полісу умовах. Херсонес набував правового статусу «союзного міста». Це забезпечувало йому військовий захист Риму. Водночас, угодою передбачалося надання елевтерії. За Херсонесом зберігалося внутрішнє самоврядування, право мати власне військо (ополчення), право монетного карбування, що розпочалося ще у IV ст. до н.е. Громадянам держави надавалися торговельні привілеї. Правовий статус полісу засвідчує віднайдений археологами почесний декрет на честь голови херсонеського посольства [13, № 691], а також нарративні та нумізматичні матеріали. Імператор Гай Юлій Цезар, вважаючи за необхідне створити у Північному Причорномор'ї протизагугу недружньому Римові боспорському правителю Асандру (бл. 47 – 17 рр. до н.е.), пішов на розширення прав громадянської общини Херсонесу, яка тепер опинилася під контролем безпосередньо римської адміністрації [9, с. 62; 14, с. 210]. Цю подію було відзначено в місті випуском спеціальної серії монет.

Після заколоту, в ході якого було вбито Цезаря (44 р. до н.е.), та громадянських воєн в Римській державі, що відбулися слідом, елевтерія Херсонесу та його незалежність від Боспору не дістали підтвердження. Розпочався новий етап боротьби херсонеситів з Боспорським царем Асандром. Конфлікт було вирішено лише у 31 р. до н.е. з приходом до влади в Римі імператора Августа. Після 31 р. до н.е. (ймовірно 25/24 р. до н.е.) права елевтерії були підтверджені [15, с. 210]. Для Херсонесу це мало надзвичайно важ-

ливе значення. Зважаючи на це, у 25–24 рр. до н.е. тут навіть було запроваджено нове літочислення – від надання елевтерії. Але все ж цього разу обсяг прав, дарованих місту поряд із незалежністю від Боспора, був вужчим, аніж той, що свого часу надавався Цезарем. Врегулювавши херсонесько-боспорські відносини, Август поклав на боспорських царів обов'язок захищати Херсонес. За припущенням В. М. Зубаря, між двома цими державами було укладено оборонний союз, на який спиралася римська адміністрація у своїй північнопричорноморській політиці. Саме з урахуванням цього дослідники розглядають низку виявлених у Херсонесі епіграфічних пам'яток, в яких згадуються боспорські правителі, зокрема фрагментований декрет на честь посла цариці Динамії (21/20 – 17/16 рр. до н.е.) [13, № 354] та декрет на честь посланця херсонеситів до Полемона I (14/13 – 10/9 рр. до н.е.) [13, № 419].

Почесні написи, викарбувані за рішенням вищих законодавчих органів міста-держави на честь Арістона, сина Аттіни [13, № 423] та Геракліда, сина Менесфея і Прокла, сина Мемнона [13, № 362] свідчать, що в першій пол. II ст. н.е. Херсонес знов завзято домагався від Риму дарування прав елевтерії. За часу правління імператора Антоніна Пія (138–161 рр.), ймовірно, в 145 р. н.е. [16] чи невдовзі після цього, завдяки активному сприянню громадян Геракліє Понтійської – метрополії Херсонесу – це право було одержано знову [9, с. 62]. Фахівці-антикознавці іменують час з середини II ст. н.е. «епохою другої елевтерії» [17, с. 69]. Херсонес остаточно позбавився боспорського протекторату. Існує навіть припущення, що він увійшов до складу Римської провінції Нижня Мьозія, центр якої знаходився на Західному березі Чорного моря (хоча більшість дослідників не поспішає з остаточними висновками відносно даного питання).

Однак, у будь-якому випадку внаслідок договору Херсонес зовсім не перетворився на провінційне місто імперії. Права елевтерії на той час означали щось на кшталт статусу «вільного міста». Щоправда, «свобода», надана Херсонесу, була лише свободою в римському значенні цього слова, з достатньо чітко визначеним правовим станом, відповідно до якого місто було позбавлене права здійснювати самостійну зовнішню політику, але зберігало внутрішню автономію, свої інститути і магістрати, право самоврядування на основі своїх законів. У місті не було римської цивільної адміністрації, на більшість городян не розповсюджувалося римське право. Окрім того, адміністрація Херсонесу зберігала можливість чеканити свою мідну монету [17, с. 69], право власності на землю, на запровадження та самостійне стягнення власних податків та мит. Громада міста могла звертатися до імператора і намісника Нижньої Мьозії, до чого неодноразово й вдавалася, у випадках виникнення конфліктів з римським гарнізоном та з безпосереднім

представником римської адміністрації в особі військового трибуна. Це яскраво видно, наприклад, з широко висвітленого в науковій літературі листування херсонеситів з римським легатом (намісником провінції Нижня Мьозія) щодо проституційної податі [18, с. 50–51; 19, с. 63–69; 20, с. 55–58]. Такий статус Херсонесу зберігався й неодноразово підтверджувався імператорами аж до V ст. н.е.

Водночас показово, що хоча зазвичай елевтерія не супроводжувалася наданням прямої військової допомоги, політична ситуація, яка склалася навколо держави, призвела до появи тут приблизно з середини II ст. н.е., тобто з моменту дарування Херсонесу елевтерії, постійного римського гарнізону [7].

Суттєві відмінності у своєму правовому статусі мала Тіра. Вже давно не викликає сумнівів факт включення її до складу Римської імперії та віднесення до провінційних міст Мьозії. Саме з цими подіями П. О. Каришковський, І. Б. Клейман, В. М. Юргевич, Р. Д. Бондар та інші дослідники пов'язують запровадження в Тірі близько 56/57 рр. н.е. нового літочислення [16, с. 7–134; 21, с. 157–158; 22, с. 153–154; 23, с. 92]. Характерно, що більшість з них беззастережно поділяють думку Т. Моммзена, який вважав, що власне з цього часу місто було зайняте римськими військами і потрапило під управління легата провінції Мьозія [7, с. 2; 24, с. 265; 25, с. 31–32].

Після того як у 1925 р. було опубліковано латиномовний папірус з переліком римських когорт, які базувалися в Мьозії, де Тіра згадувалася як місто, що перебуває за межами провінції (*extra provinciam*) [26, с. 23; 27, с. 265–272], час включення її до складу імперії було переглянуто. Спираючись на аналіз епіграфічних пам'яток, якими чітко реєструється наявність у Тірі римського гарнізону, П. О. Каришковський, Т. Д. Златковська, А. І. Фурманська [28, с. 121–122; 29, с. 119; 30, с. 47] віднесли цю подію до часу правління названого батька і тестя Марка Аврелія (161–180 рр. н.е.) Антоніна Пія (лат. *Antoninus Pius* або *Titus Aurelius Fulvus Boionius Arrius Antoninus*), який був імператором з 138 по 161 р. н.е.

Наявні джерела не містять свідчень щодо правового становища міста на момент його входження до складу Римської імперії. Перше чітке визначення правовідносин Тіри з Римом дослідники відносять лише до II–III ст. н.е.: одним з джерел місцева громадянська община (*Turanorum civitas*) проголошується «незалежною та вільною» (*civitas libera et immunis*) [26, с. 24]. Щоправда, ця «незалежність» знов таки трактувалася у суто римському розумінні, яке ближче до сучасного поняття автономії з певними специфічними рисами, зумовленими особливостями періоду, що розглядається.

В. М. Зубарем та Н. О. Сон було досить докладно розглянуто проблему правового статусу міст, які входили до складу провінцій Римської імперії [10]. Їхнє становище зазвичай регулювалося у відповідності до юридичної практики, що склалася в ході римсь-

кої експансії, з урахуванням специфіки розвитку західних та східних районів імперії [31, с. 19, 262; 26, с. 24–25]. На думку фахівців-антикозознавців, у східних та балкано-дунайських провінціях, населених переважно греками, з огляду на специфічність умов, що склалися ще до римського завоювання, переважали міські общини перегринського статусу [31, с. 19–20; 32, с. 82; 33, с. 30–31].

Перегринами (від лат. «peregrini» – «з-за поля») називали жителів позаіталійських областей та країн, які зберегли адміністративну автономію та уклали з Римом спеціальні договори про федерацію (foedus). Вони зазвичай зберігали власне громадянство і, як дружно налаштовані до Риму, одержували з його боку державне покровительство та правову охорону. За ними на основі загальнонародного права (jus gentium) визнавалося право участі у торговельному обороті, укладання шлюбу, порушення судових позовів. Але на них не поширювалися загальні права римських громадян. Хоча існували й виключення, оскільки у період ранньої імперії склалася практика, згідно з якою жителі, обрані в провінційні магістрати, набували римського громадянства [34, с. 169]. Громадяни Риму були й серед магістратів античних держав Північного Причорномор'я [35, с. 81–91; 36, с. 157–158].

Правове становище цих міських общин перегринського статусу протягом перших сторіч нашої ери було різним та регулювалося значною мірою на підставі законодавчих актів, що приймалися сенатом або видавалися правлячим імператором.

Населення таких міст зобов'язане було сплачувати податки та інші платежі на користь Риму. Конкретні їх розміри могли коливатися залежно від особливостей політичної ситуації і в низці випадків навіть скасовувалися зовсім для того, щоб міські громади мали можливість спрямовувати ці кошти на фінансування оборонних заходів [26, с. 25]. Про це свідчить, зокрема, введена до наукового обігу завдяки публікації В. В. Латишева надзвичайно цікава пам'ятка фінансового права – рескрипт римського імператора (ймовірно, Септимія Севера) тірасцям, даний на ім'я Геракліта у 201 р. н.е., де говориться про звільнення від мита громадян Тіри, які вивозили деякі свої товари для торгівлі [13, № 4].

Виходячи з результатів досліджень, вітчизняні антикозознавці дійшли висновку: на прохання самих тірітів, незважаючи на те, що Тіра знаходилася поза офіційними кордонами Римської держави, місту, як і низці інших грецьких міст східної частини імперії, було надано право автономії. Сталося це близько 57 р. н.е. за часів правління імператора Нерона (54–68 рр. н.е.) [26, с. 27]. Надане право на автономію передбачало можливість здійснення внутрішнього самоврядування, але під жорстким контролем адміністрації провінції Мьозія на чолі з проконсулом або пропретором, що наділявся imperium militiae (військовою владою). Зазви-

чай у римських провінціях, окрім адміністративних повноважень та функцій командуючого легіонами, розташованими у провінції, цим магістратам належала також вища поліцейська, судова та фінансова влада, що визначалася загальним статутом провінції (*lex provinciae*), різноманітними спеціальними законами та сенатськими інструкціями. Для здійснення судочинства, фінансових та адміністративних функцій у віддалені частини провінції пропретор іноді направляв своїх довірених осіб – *legati pro praetore*, які діяли від його імені та під його відповідальність. Участь населення у вирішенні власних проблем було зведено до мінімуму [37, с. 117–118].

Беручи до уваги той факт, що Тіра знаходилася поза визначеними межами провінції Мьозія, можна достатньо впевнено припустити, що на неї, очевидно, не поширювався закон про цю провінцію, яким закріплювався юридичний статус провінційних міст Мьозії. На думку Н. О. Сон, саме це, ймовірно, стало причиною прийняття римським Сенатом спеціального законодавчого акта (*lex civitatis*), яким визначалася форма громадянської організації тірітів [26, с. 27–28].

Отже, північнопричорноморські держави з республіканською формою правління, які знаходилися поза офіційними кордонами Римської імперії, могли набувати юридичного статусу автономії або елевтерії, що закріплювалося нормами імперського законодавства. Усі наведені факти, що засвідчують тісні відносини між Римом та античними державами Північного Причорномор'я, дозволяють дійти висновку: Херсонес, Ольвію, Тіру наприкінці I тис. до н.е. – на початку нашої ери з деякими пересторогами можна вважати периферією римської цивілізації. Правові системи цих держав зазнали певного впливу римського права. Важко визначити, наскільки значним був цей вплив. Можливо, вирішення даного питання буде предметом майбутніх досліджень істориків та правознавців. Але все ж сам факт наявності такого впливу можна вважати незаперечним.

Список літератури: 1. Дьяков В. Н. Таврика в эпоху римской оккупации // Ученые записки Московского гос. педагогического института. 1942. Т. 28. Кафедра истории древнего мира: Вып. 1. 2. Зубарь В. Римский след на юге Украины // День. 2001. 12 мая. № 82. 3. Зубарь В. М. Северный Понт и Римская империя (середина I в. до н.э. – первая половина VI в.). К., 1998. 4. Кадеев В. И. Статус Херсонеса Таврического во время римской оккупации (II–III вв. н.э.) // XV Conference internationale d'études classiques des Pays socialistes «Eirene»: Res. des Communications. Sofia, 1978. 5. Кадеев В. И. Херсонес, Боспор и Рим в I в. до н.э. III в. н.э. // Вестник древней истории. 1979. № 2. 6. Кузищин В. И. Херсонес и Рим в начале II в. до н.э. Первые контакты // Херсонесский сборник. 1996. Вып. 7. 7. Ростовцев М. И. Военная оккупация Ольвии римлянами // Известия Археологической комиссии. 1915. Вып. 58. 8. Ростовцев М. И. Цезарь и Херсонес // Известия Археологической комиссии. 1917. Вып. 63. 9. Зубарь В. М. Херсонес Таврический. Основные этапы исторического развития в античную эпоху. К., 1997. 10. Корнієнко М. І. Автономія територіальна // Юридична енциклопедія. Т. I. К., 1998. 11. Грушевський М. С. Хто такі українці і чого вони хочуть. К., 1991. 12. Любкер Ф. Реальный словарь классических древностей. СПб., 1885. 13. Latyshev V. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini graecae et latinae. Vol. 1.

Ed. 2. Petropoli, 1916; 14. Крижицький С. Д., Зубар В. М., Русяєва А. С. Античні держави Північного Причорномор'я. К., 1998. 15. Зубар В. М., Ліньова Є. А., Сон Н. О. Античний світ Північного Причорномор'я: Нариси історичного та соціально-економічного розвитку. Навч. посібник. К., 1999. 16. Юргевич В. Н. Открытая в 1881 г. в с. Чобручи греческая надпись древнего города Тире // Записки Одесского общества истории и древностей. 1883. Т. 13. 17. Мещеряков В. Ф. Державні культи Діви і Херсонас у Херсонесі Таврійському I–III ст. н.е. // Вісник Харківського університету. № 201. Історія. Вип. 12. 18. Зубар В. М. О датировке переписки по поводу проституционной подати из Херсонеса (IOSPE, I², № 404) // Проблемы истории Крыма. Тезисы докладов. Симферополь, 1991. Вип. 1. 19. Ростовцев М. И. Дело о взимании проституционной подати в Херсонесе // Известия имп. Археологической комиссии. 1916. Вип. 60. 20. Турцевич И. Обращения к императору провинциальных сеймов, городских и других обществ в первые три века Римской империи // Известия Ист.-филол. института в Нежине. 1901. Т. 19. № 124. 21. Бондарь Р. Д. Некоторые проблемы истории нижнедунайского лимеса // Вестник древней истории. 1973. № 3. 22. Карышковский П. О. Из истории Тире в I–II вв. н.э. // Материалы по археологии Северного Причерноморья. 1971. Вип. 7. 23. Карышковский П. О., Клейман И. Б. Древний город Тира. К., 1985. 24. Моммзен Т. История Рима. Провинции от Цезаря до Диоклетиана. Т. 5. М., 1949. 25. Зограф А. Н. Монеты Тире. М., 1957. 26. Сон Н. А. Тира римского времени. К., 1993. 27. Hunt A. S. Register of a Cohort in Moesia // Raccolta di Scritti in Onore di Giacomo Lambroso. Milan, 1925. 28. Златковская Т. Д. Мезия в I и II вв. н.э. М., 1951. 29. Карышковский П. О. Материалы к собранию древних надписей Сарматии и Тавриды // Вестник древней истории. 1959. № 4. 30. Фурманская А. И. Античный город Тира // Античный город. М., 1963. 31. Ранович А. Б. Восточные провинции Римской империи в I–III вв. н.э. М.–Л., 1949. 32. Кудрявцев О. В. Ахайя в системе римской провинциальной политики // Вестник древней истории. 1952. № 2. 33. Финлей Г. Греция под римским владычеством со времени завоевания римлянами до падения империи их на востоке (IV в. до н.э. – 717 г. н.э.). М., 1877. 34. Омельченко О. А. Всеобщая история государства и права. В 2-х тт. Т. 1. М., 1998. 35. Дьячков С. В. Римские граждане и римская политика на Боспоре в I в. до н.э. III в. н.э. // Вестник Харьковского университета. 1992. № 363: История. Вип. 26. 36. Кадеес В. И. Правовое и социальное положения граждан античного Херсонеса // Проблемы античной культуры. М., 1986. 37. Покровский И. А. История римского права. СПб, 1999.

Надійшла до редакції 02.07.07

Є. О. Бутирін

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ЗЕМСЬКИХ ДІЛЬНИЧНИХ НАЧАЛЬНИКІВ В КОНТЕКСТІ КОНТРРЕФОРМ 80 – 90 –х рр. ХІХ ст.

Нині проблематика реформаторства постійно перебуває у полі зору публіцистів та вчених. Цілком закономірно цей інтерес на- правляється не тільки на ті епохи, коли здійснювалися найбільш значні зміни в соціальній та політичній сферах, але й на періоди, традиційно пов'язані з так званими контрреформами. Особливої уваги заслуговує правління Олександра III, царювання якого від- бувалося у період, багатий на соціальні зіткнення. Традиції оці- нювати час Олександра III як період реакції були започатковані ліберальною публіцистикою кінця ХІХ ст.: сам термін «контррефор- ми» також був народжений в умовах суспільно-політичної бороть- би, яка значно посилюлася на межі століть. Потім, коли Росія вступила у період революцій, значної уваги потребував визволь- ний (революційний та ліберальний) рух, а період його спаду у 1881–1894 рр. відповідно відступав на другий план. Контррефор-